

УДК 658:338.3

Л. П. Артеменко,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту, НТУУ "КПІ", м. Київ
М. С. Клюквіна,
аспірант кафедри менеджменту, НТУУ "КПІ", м. Київ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

У даній статті було проаналізовано стан та результати діяльності вітчизняних підприємств машинобудівної галузі України, окреслено головні тенденції в процесі розвитку вітчизняного машинобудування, визначено коло основних проблем галузі, сформульовано основні напрями та перспективи розвитку машинобудування.

In this article we analyzed the status and performance of the Ukrainian machine-building industry, identifies the main trends in the development of domestic engineering, the circle of the main problems of the sector, the main directions and prospects of engineering.

*Ключові слова: машинобудування, результати діяльності, тенденції, проблеми.
Key words: engineering, performance, trends and problems.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогоднішній день одну з головних ролей у соціально-економічному розвитку України відіграє стан промислового комплексу та особливо стан машинобудівного комплексу. Місце і роль останнього окреслено та представлено у проекті "Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року" [1]. Промислова політика держави представляє собою основу загальноекономічної політики, головною метою якої є забезпечення розвитку, зростання та підвищення ефективності промислового виробництва. Досягнення даної мети має забезпечити стійкі конкурентні позиції машинобудівних підприємств української промисловості на світовій арені та стати основою розширення існуючих ринків збуту вітчизняної продукції. Як показує світовий досвід, основним інструментом реалізації окреслених цілей має стати технологічна модернізація (і в першу чергу — інноваційна, структурна та технологічна перебудова) промислового виробництва [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Детальний аналіз особливостей виробничо-господарської діяльності вітчизняних підприємства машинобудівної галузі знайшли своє відображення в роботах таких науковців, як Б.М. Данилишин, Н.В. Дацій, Л.Є. Довгань, А.Е. Воронкова, Н.А. Єфіменко, О.П. Романко, Н.О. Сімченко, Н.В. Тарасова, Л.І. Федулова, В.М. Шандра, Н.В. Шандрова, О.О. Шапуров. Попри це, недостатньо повністю проаналізовано стан підприємств машинобудівного комплексу та особливо їх діяльність у кризовий період (2007—2008 рр.).

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є проведення аналізу стану вітчизняного машинобудування, особливості функціонування в кризовий період, ідентифікація основних проблем галузі та формулювання головних перспектив машинобудівного комплексу.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Промислова політика держави представляє собою основу загальноекономічної політики, головною метою

якої є забезпечення розвитку, зростання та підвищення ефективності промислового виробництва. Досягнення даної мети має забезпечити стійкі конкурентні позиції машинобудівних підприємств української промисловості на світовій арені та стати основою розширення існуючих ринків збуту вітчизняної продукції. Як показує світовий досвід, основним інструментом реалізації окреслених цілей має стати технологічна модернізація (і в першу чергу — інноваційна, структурна та технологічна перебудова) промислового виробництва [3].

У 1999—2000 рр. економічний спад в Україні змінився на зростання. Головною причиною стала різка девальвація гривні у 1998 р., що суттєво підвищило внутрішні ціни на імпортовані товари та спричинило сплеск імпортозаміщення. Однією з галузей, що демонструвало найдинамічніше зростання, стало саме машинобудування, чому значною мірою сприяла активізація інвестиційних процесів, спрямованих на оновлення основних фондів суміжних галузей (будівництва, транспорту, добувної промисловості, металургії, сільського господарства), а також зростання рівня доходів населення. Отже, у 2005 р. обсяг продукції машинобудування перевищив показник 1990 року і надалі продовжував стрімко зростати; загалом у промисловості України рівень 1990 р. було перевищено в 2006 р. [4].

Нарощення та вдосконалення потенціалу машинобудування та промисловості в цілому стає основним напрямом розвитку внутрішньопромислової політики України на сьогоднішній день. Машинобудування як основна рушійна сила промислового комплексу нашої держави представлена сьогодні в якості міжгалузевого господарського комплексу України. Вона охоплює 11267 підприємств, з яких 146 — великих, 1834 — середніх та 9287 — малих, понад 22% зайнятого промислово-виробничого персоналу, 13,4% загального обсягу промислової продукції й понад 15% вартості основних виробничих фондів. Машинобудування включає в себе декілька груп підприємства, серед яких такі машинобудування — 16 комплексних інтегрованих галузей та 90 інших різновидів; промисловість металевих конструкцій і виробів охоплює 14 напрямків; саме ремонт машин і устаткування — 16. Серед крупних виробників машинобудівної продукції — ЗАТ НКМЗ, концерн "Азовмаш", ТПК "Укрвуглемаш", "Крюківський вагонобудівний завод", "Запоріжтрансформатор" та ін. [5, с. 154].

Дослідження структури машинобудування України дає змогу зробити висновок, що деіндустріалізація сьогодення негативно позначилася на процесах відтворення вітчизняної промисловості, оскільки більшість про-

Таблиця 1. Динаміка зміни обсягів виробництва в галузях промисловості України, % до попереднього року

Галузь промисловості	2006	2007	2008	2009	2010
Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	8,9	8,3	-10,6	-39,1	12,3
Машинобудування	11,8	28,6	8,6	-51,7	34,5
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	6,7	3,2	2	-11	9,5

Таблиця 2. Індекси промислової продукції машинобудування за видами діяльності (2001—2011, % до попереднього року) [9]

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Машинобудування	118,8	111,3	135,8	128,0	107,1	111,8	119,0	100,3	55,1	136,1	117,2
Виробництво машин та устаткування	118,6	100,4	121,4	118,9	112,2	102,9	103,0	98,2	62,4	121,1	112,5
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	115,2	108,1	119,2	149,3	90,8	110,7	129,1	93,2	71,8	124,2	114,7
Виробництво транспортних засобів та устаткування	122,0	129,6	162,1	124,6	112,4	119,1	130,0	105,7	42,1	161,9	122,6

дукції вітчизняного машинобудування має імпортне походження, а саме 49%.

За даними Держкомстату, протягом 1999—2009 рр. галузь машинобудування набрала значні темпи розвитку, проте внаслідок світової фінансово-економічної кризи, її частка в загальному обсягу промислового виробництва знизилася з 14,4% у 2007 р. до 11,1% у 2009 р. Дані показники свідчать про відсутність факторів збільшення ефективності технологічного оновлення машинобудування та розвитку промислового комплексу та економіки в цілому, що в свою чергу призводить до виникнення ситуації залежності України від імпортих товарів-аналогів.

Вітчизняне машинобудування забезпечує потреби внутрішнього ринку власною продукцією лише на 28,5%, а отже ми можемо констатувати факт практично "залежності" від імпорту високотехнологічної продукції: зокрема, у машинобудуванні вона становить 96,2% обсягу виробництва [6].

З огляду на минулорічну світову фінансову кризу, значних втрат зазнали саме експортоорієнтовані види діяльності: так, наприклад, за 2008—2009 рр., при загальному падінні промислового виробництва в Україні на 24,3%, у машинобудуванні обсяг виробництва впав на 40,4%.

Головним недоліком вітчизняних машинобудівних підприємств є факт "імпорту" технологій у виробництво, так, у 2009 р. підприємства машинобудівної промисловості придбали за межами України 35,6% нових технологій. Відповідно, ми можемо зробити висновок про втрату паралельного розвитку вітчизняних наукових надбань для промислового комплексу та практичного її застосування.

На думку вчених, рівень розвитку машинобудування є індикатором промислового та економічного рівня розвитку держави. В Україні цей багатогалузевий комплекс історично має потужний та унікальний за своїми можливостями науково-технічний потенціал [7].

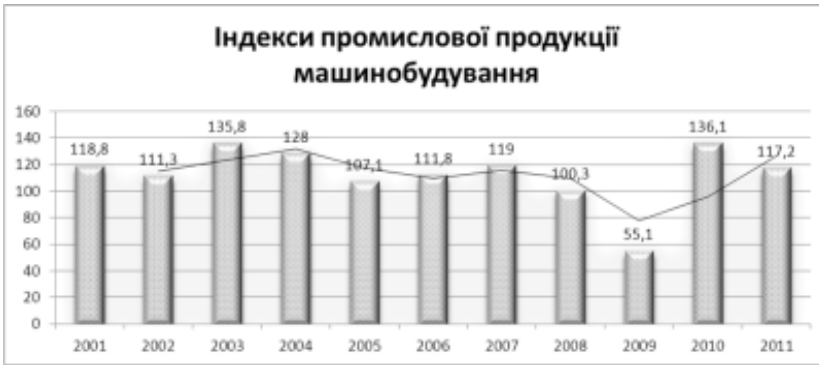

Рис. 1. Індекси промислової продукції машинобудування [10, с. 269]

Таблиця 3. Структура експорту-імпорту машинобудівної галузі за 2001–2011 рр, %

Показник	2000	2002	2004	2006	2007	2009	2010	2011
Питома вага машинобудівної продукції в загальному обсязі експорту товарів, %	14,1	14,65	17,32	14,5	17,2	17,3	18,2	17,24
У тому числі:								
- механістичне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини	10,4	9,79	9,28	8,7	10,1	12,6	11,0	9,88
- транспортні засоби та шляхове обладнання	3,28	3,84	6,24	5,4	6,7	4,8	6,7	7,09
- прилади і апарати оптичні та медико-хірургічні	0,42	1,02	1,8	0,4	0,4	0,7	0,5	0,4
Питома вага імпорту машинобудівної продукції у загальному обсязі імпорту продукції, %	21	22,34	26,88	30,4	32,6	20,1	20,9	24,27
У тому числі:								
- механістичне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини	14,8	14,74	16,35	17,5	17,4	13,8	13,4	15,49
- транспортні засоби та шляхове обладнання	4,7	6,02	8,6	11,4	13,5	48	6,0	7,51
- прилади і апарати оптичні та медико-хірургічні	1,5	1,58	1,93	1,5	1,7	1,5	1,5	1,27

Складено на основі даних Держкомстату.

Динаміка росту випуску промислової продукції формувалася, з одного боку, зростанням зовнішнього попиту, що прискорило темпи росту виробництва експорторієнтованого сектора, з іншого боку, інтенсивним нарощуванням виробництва капітальних товарів інвестиційного комплексу. Також не останнім чинником у стабільному розвитку українського машинобудування стали дії уряду, що були направлені на підтримку високотехнологічних галузей машинобудування [8, с. 140].

Таблиця 4. Інвестиції в основний капітал за видами промислової діяльності, млн. грн.

	2007	2008	2009	2010
Промисловість	64341	76618	57658	58558
Машинобудування	5340	6189	3564	4400
Виробництво машин та устаткування	1714	1786	1399	1370
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	1295	1924	1165	1471
Виробництво транспортних засобів та устаткування	2331	2479	1000	1559

Складено на основі даних Держкомстату.

Досліджуючи галузі промисловості, частка яких в загальній промисловості України складає більше 10 %, а саме: металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів — 22%, машинобудування — 13,7%, виробництво та розподіл електроенергії, газу та води — 18,2%, то необхідно відмітити, що за останні роки спостерігається зниження темпів випуску продукції (табл. 1).

Аналіз цих даних дає змогу зробити висновок, що позитивна динаміка в 2007 році змінилося різким спадом в 2008, що пояснюється світовою фінансово-економічною кризою. У 2010 році динаміка змінилась на краще і ми можемо спостерігати зростання обсягів виробництва в основних галузях промисловості. Аналіз індексів промислової продукції машинобудування за видами діяльності за період з 2001 по 2010 роки (табл. 2) дає змогу зробити висновок, що найбільший показник було зафіксовано за результатами 2003 року (зростання обсягів продукції на 35,8%), а найгірший у 2009 році (зафіксовано падіння у 55,1%).

Розглядаючи машинобудування у розрізі промислового комплексу України, можна зазначити, що як для індустріально розвинутої країни, то частка машинобудування в структурі промисловості держави є досить невеликою. Для порівняння частка даної галузі в державному комплексі промисловості складає 30–60%.

Так наприклад, в Німеччині даний показник складає 53,6 %, в Японії — 51,5 %, Англії — 39,6 %, Італії — 36,4, Китаї — 35,4%.

Також необхідно відмітити неоднорідність розвитку машинобудування, що зумовлено динамічним розвитком наукомістких галузей машинобудівного комплексу: виробництво ЕОМ, телекомунікаційного обладнання, ракетно-космічної техніки тощо. Серед перспективних напрямів розвитку можна зазначити наступні: вагоно- та тепловозобудування, суднобудування [11].

Для більш повного аналізу стану машинобудівної галузі сьогодення необхідно розглянути динаміку експорту-імпорту та їх основний склад (табл. 3).

Погіршення розвитку машинобудівної галузі, а особливо зменшення частки наукомісткої продукції в загальному обсязі виготовлення, є прямим відображенням ситуації з інвестиційними надходженнями в даний сектор промисловості. Основні по-

казники "інвестиційного клімату" машинобудування представлено в табл. 4.

Досліджуючи галузь машинобудування, ми маємо розглянути її позиції в соціально-економічному становищі країни. За період з січня по жовтень 2010 року на підприємствах машинобудування обсяги випуску продукції збільшилися на 32,9%, у тому числі на підприємствах із виробництва залізничного рухомого складу — на 154,4%, машин та устаткування для сільського та лісового господарства — на 72,4%, для добувної промисловості й будівництва — на 43,3%, апаратури для радіо, телебачення та зв'язку — на 22,1%, електричних машин та устаткування — на 21,3%, машин та устаткування для металургії — на 17%, контрольно-вимірювальних приладів — на 7,8%, автомобільного транспорту — на 10,6%. За січень-жовтень 2010 р. вироблено 3,4 тис. тракторів для сільського та лісового господарства, 792 верстати для оброблення дерева, 56,7 тис. легкових автомобілів, 2,1 тис. автобусів.

ВИСНОВКИ

Вище зазначені результати дослідження підтвердили нестабільність та диспропорційність результатів виробничо-господарської діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств, що є головним наслідком низького рівня їх конкурентоспроможності на українському та міжнародному ринках. Серед основних проблем, які є основоположними причинами виникнення такої ситуації є, на нашу думку, наступні:

- низький рівень попиту на продукцію з боку вітчизняних споживачів, що спричинено доволі високими цінами на порівняно середньої якості продукції;

- недостатній попит на продукцію спричинює низький рівень прибутковості підприємств, внаслідок чого зниження можливості підприємств забезпечити переоснащення та реконструкцію технічної бази підприємства;

- зниження рівня видатків на НДДКР та інноваційні розробки, внаслідок чого продукція компанії стає не конкурентоздатною на вітчизняному та міжнародному ринках;

- відсутність довгострокових контактів (у першу чергу держзамовлень) на виготовлення та поставку продукції, що ускладнює процес планування в контексті стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств.

Очевидно, що даний перелік перешкод для розвитку машинобудівного комплексу України вимагає, в першу чергу, від керівництва країни наступних заходів:

- введення режиму жорсткого обмеження та збільшення податкової ставки на експорт товарів, аналоги яких випускаються вітчизняними підприємствами;

- забезпечення відповідного рівня держзамовлень для вітчизняних підприємств;

- відновлення ланцюга "інститут — науково-дослідні установи — промислове виробництво", яке забезпечить виховання та підготовку висококваліфікованих кадрів, інноваційну активність підприємств та виробництво конкурентоспроможної продукції;

— розробку загальної стратегії діяльності машинобудівних підприємств та стратегії управління їх конкурентоспроможністю на основні синтезу системного та ресурсного підходів з урахуванням можливості підприємств реалізувати основні складові останнього.

Саме тому, на нашу думку, в подальших дослідженнях діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств ми маємо враховувати їх готовності поєднати інноваційну активність власної діяльності в умовах становлення низько вуглецевої економіки. Останнє вимагає від підприємств реалізувати власну виробничо-господарську діяльність за жорстких умов зовнішньої та внутрішньої конкуренції дотримуючись курсу соціо-еколого-економічного управління підприємством. Це, в свою чергу, передбачає застосування низки заходів (відповідальне управління ланцюгами постачань, програми корпоративної соціальної відповідальності, ресурсний підхід та ін.).

Література:

1. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Проект [Електронний ресурс] / Міністерство промислової політики України. — Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966

2. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації // Управління економікою: теорія і практика. — 2010. — № 8. — С. 21—29.

3. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації // Управління економікою: теорія і практика. — 2010. — № 8. — С. 21—29.

4. Котлик А.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства на основі процесного підходу. Текст дисертації. — 2009. — С. 104.

5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник. — К.: Вікар, 2006. — 396 с.

6. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації // Управління економікою: теорія і практика. — 2010. — № 8. — С. 21—29.

7. Єлісеєнко О.В. Конкурентоспроможність промислових підприємств у кризових умовах // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2010. — № 1. — С. 58—61.

8. Коваленко Е.О. Машиностроение в контексте активизации глобализационных процессов в мировой экономике // "Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект" сб. науч. трудов / Е.О. Коваленко. — Донецк: ДонНУ, 2008. — 1156 с.

9. Осауленко О.Г. Статистичний щорічник України за 2010 рік // Державна служба статистики України, 2011 — 560 с.

10. Овденко Л.М. Промисловість України у 2007—2010 роках // Державна служба статистики України, 2011 — 307 с.

11. Заика А. Безграничный спрос // Топ-100. Лучшие компании Украины. — 2008. — № 4—5. — С. 18—19.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2012 р.